

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาปฏิบัติในการถือธุดงค์ของพระมหากัสสปเถระ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาของธุดงค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาปฏิบัติในการถือธุดงค์ของพระมหากัสสปเถระ ๓) เพื่อวิเคราะห์ธุดงค์ของพระมหากัสสปเถระเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน มีข้อสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความเป็นมาของธุดงค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาพบว่า คำว่า “ธุดงค์” ในภาษาบาลีคือ ธุดังคะ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส, องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส หมายถึง เจตนาความตั้งใจขัดเกลากิเลส เจตจำนงค์ความตั้งใจที่ทำให้ละกิเลสได้ธุดงค์ เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติเป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมากเหมือนนกที่มีเพียงปีกก็บินไปไหน มีไข่เพื่อสะสมหรือเพื่อลากสักการะและชื่อเสียง ถ้าทำเพื่อลาก เพื่อชื่อเสียง ต้องอาบัติทุกกฏ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วคำว่าธุดงค์ก็คือ องค์คุณคือญาณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส หรือสมาทานเจตนาอันเป็นเหตุแห่งการประพาสทำลายกิเลส เป็นเครื่องกำจัดธรรมอันเป็นข้าศึก มุ่งเพื่อทำลายกิเลสของตน เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และความเพียรด้วยข้อปฏิบัติ โดยการปฏิบัติเคร่งครัดขึ้นเพื่อเผากิเลสให้เหือดแห้ง เป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ ยินดีในที่สุด ประการความเพียรเพิ่มส่วนแห่งอริยธรรมคือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะให้สูงขึ้นได้วิธีหนึ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ธุดงค์ ชื่อ ตบะ เพราะเผาผลาญความละโมภด้วยอำนาจแห่งตณหา แม้จะไม่ใช้ทางมัชฌิมาปฏิปทาโดยตรง แต่ก็ใช่อุบายเพื่อเข้าถึงมัชฌิมาปฏิปทาที่แท้จริงได้ เพราะเป็นการฝึกฝนตนเองอย่างเคร่งครัด ทำให้เป็นคนใจเด็ดมั่นคง ควรแก่การตรัสรู้ และธุดงค์นี้เป็นเพียงจริยวัตรพิเศษอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ข้อบังคับให้ต้องปฏิบัติตามเหมือนวินัย แต่เป็นข้อปฏิบัติที่บัญญัติไว้ตามแต่ใครจะถือปฏิบัติด้วยความสมัครใจ และสำเร็จได้ตามการสมาทานจากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าธุดงค์ที่มีมาในพระไตรปิฎกที่จริงแล้วมีเพียง ๘ ข้อเท่านั้น ซึ่งมีใจความว่า ธุดงค์เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล มี ๘ ข้อ คือ ๑) ปังสุกุลิกังคธุดงค์ (สมาทานการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) ๒) เตจวิริกังคธุดงค์ (สมาทานการทรงไตรจีวรเป็นวัตร) ๓) ปิณฑปาติกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร) ๔) สปะทานจาริกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับเป็นวัตร) ๕) ขลุปัจฉภาตติกังคธุดงค์ (สมาทานการห้ามภัก

อันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร) ๖) อารัญญิกังคฤตงค์ (สมาทานการอยู่ป่าเป็นวัตร) ๗) ยถาสันถติ
 กังคฤตงค์ (สมาทานการอยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร) ๘) เนสัชชิกังคฤตงค์ (สมาทานการ
 นั่งเป็นวัตร) เมื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบกับธุดงค์วัตรที่มีมาในวิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรคแล้วทำให้
 ทราบว่าธุดงค์วัตรที่เพิ่มเข้ามาในภายหลังนั้นได้แก่ ๑) เอกาสนิกังคฤตงค์ (สมาทานการนั่งฉัน ณ อาสนะ
 เดียวเป็นวัตร) ๒) ปิตตปิณฑิกังคฤตงค์ (สมาทานการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร) ๓) รุกขมูลิกังคฤตงค์
 (สมาทานการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร) ๔) อัปโภกาสิกังคฤตงค์ (สมาทานการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร) ๕) โสสา
 นิกังคฤตงค์ (สมาทานการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร) การที่มีการเพิ่มธุดงค์วัตรเข้ามาอีก ๕ ข้อนั้น อาจจะ
 เพราะพระสาวกที่สมัครใจจะปฏิบัติธุดงค์ได้บัญญัติธุดงค์วัตร ๑๓ ข้อ เพิ่มขึ้นในภายหลัง หรือไม่ก็
 อาจจะเพราะพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ประชาชนในสมัยนั้นยังนิยมในการบำเพ็ญตบะทรามาร่างกาย
 กันอยู่ทั่วไปในชมพูทวีป พระพุทธองค์จึงทรงอนุโลมตามความนิยมของคนอินเดียที่ผลจากศาสนา
 พราหมณ์ คือถึงแม้จะหันมานับถือพุทธศาสนาแล้วแต่ก็ยังนิยมการบำเพ็ญแบบตบะของพราหมณ์อยู่
 เพราะคนอินเดียในสมัยพุทธกาลเป็นพวกจิตนิยม ปฏิบัติทางจิตสมาธิและฌานกันเป็นทุนเดิมอยู่ก่อน
 แล้ว ก่อนที่จะหันมานับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นแสดงว่าเดิมทีนั้นธุดงค์วัตรมีเพียง ๘ ข้อเท่านั้น ที่
 ปรากฏอยู่ในปัจจุบันว่ามี ๑๓ ข้อเกิดจากการบัญญัติเพิ่มเข้ามาในภายหลังของพระสาวกหรือ
 พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีการปฏิบัติกันอยู่แต่ไม่ได้มีการนำเอาไปรวมกับธุดงค์วัตร ๘ ข้อ จนเวลา
 ผ่านไปหลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานแล้วพระสาวกจึงได้นำเอาการปฏิบัติที่มีลักษณะ
 ใกล้เคียงกับธุดงค์ที่มีอยู่แล้วมาบัญญัติและรวมเข้ากับธุดงค์อีก ๕ ข้อ จึงกลายมาเป็นธุดงค์ ๑๓

๕.๑.๒ ปฏิปทาในการถือธุดงค์ของพระมหากัสสปเถระ จากการศึกษาพบว่าพระ
 มหากัสสปเถระเป็นพระสาวกที่มีบทบาทสำคัญในการจรรโลงพระพุทธศาสนา ท่านเป็นผู้ที่ได้รับยกย่อง
 จากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการสมาทานธุดงค์ ท่านมุ่งมั่นในการสมาทานธุดงค์
 เป็นวัตรอย่างเคร่งครัด พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระมหากัสสปเถระเหมือนดวงจันทร์ส่องไส ไม่มี
 เมฆหมอก เมื่อท่านเข้าสู่ตระกูลทั้งหลายมีกายและใจไม่กระนองเป็นผู้ใหญ่อยู่เป็นนิตย์พระมหากัสสป
 เถระถือ ธุดงค์ ๓ ข้อ เคร่งครัด ได้แก่ ข้อ ๑ ใช้แต่ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ข้อ ๓ ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็น
 วัตร และข้อ ๘ ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามพระมหากัสสปเถระว่า เธอเล็งเห็น
 ประโยชน์อะไรจึงอยู่ป่าเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้มักน้อยเป็นวัตร
 เป็นผู้สันโดษเป็นวัตร เป็นผู้สงัดจากหมู่เป็นวัตร เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่เป็นวัตร เป็นผู้ปรารภความ
 เพียรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร ดังนี้ พระมหากัสสปะ กราบทูล ว่า “ข้าแต่
 พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เล็งเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการ จึงอยู่ป่าเป็นวัตรและกล่าวสรรเสริญ
 คุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรสันกาลนาน ฯลฯ เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ...
 ทรงไตรจีวรเป็นวัตร ... มีความปรารภความน้อย ... เป็นผู้สันโดษ ... เป็นผู้สงัดจากหมู่ เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วย
 หมู่ เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร เล็งเห็นการอยู่เป็นสุข

ในทิวทัศน์ธรรม และอนุเคราะห์ประมุขชนใน ภายหลังว่า ทำไฉน ประมุขชนในภายหลังพึงถึงทิวทัศน์าคติว่า ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ที่ได้มีมาแล้ว ท่านเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรและ กล่าวสรรเสริญคุณแห่งความอยู่ป่าเป็นวัตรสันกาลนาน ฯลฯ” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส ว่า“ดีละ ดีละ กัสสป ได้ยินว่า เธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อ อนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดูกรกัสสป เพราะเหตุนี้แล เธอจงทรงผ้าป่านบังกสกุลอันไม่น่าห่วงห่ม จงเที่ยวบิณฑบาตและจงอยู่ในป่าเถิด ฉะนี้ ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดา ว่ามีความเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านผู้ทรงธุดงค์และ สรรเสริญคุณแห่งธุดงค์ พระมหากัสสปเถระยังได้รับยกย่องในด้านอื่นๆอีกหลายประการเช่น ครั้งหนึ่ง ท่านติดตามพระผู้มีพระภาคซึ่งเสด็จไปประทับ ณ รมไม้ต้นหนึ่ง พระเถระได้พบสังฆาฏิของท่านเป็น ๔ ชิ้น แล้วปูถวาย และถวายสังฆาฏิแด่พระผู้มีพระภาค โดยรับเอาสังฆาฏิของพระพุทธองค์ซึ่งเก่าคร่ำคร่า มาใช้แทน^๗ พระบรมศาสดาทรงตรัสยกย่องพระมหากัสสปเถระใน ๔ สถาน คือ ๑) มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ เสมอด้วยตถาคต (พระบรมศาสดาทรงให้พระมหากัสสปเถระเปลี่ยนผ้าสังฆาฏิกับพระองค์ เพื่อเป็นการ แสดงให้ปรากฏแก่พุทธสาวกทั้งหลาย ว่าท่านเป็นผู้มีธรรมเสมอด้วยพระองค์) เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ควร ที่ภิกษุทั้งหลายพึงถือเป็นแบบอย่าง ๒) มีความประพฤติตนเป็นคนใหม่อยู่เสมอ ไม่ค่นองกาย วาจา และใจ ในสกุลเป็นนิตย์คือ เมื่ออยู่ในสกุลใดก็ไม่ข้องอยู่ในสกุลนั้นๆ (จนสนิทสนม) ตั้งจิตเป็นกลางว่า “ผู้ ใคร่ลาภจงได้ลาภ ผู้ใคร่บุญจงได้บุญ ตนได้ลาภแล้วมีจิตเป็นฉันทใด ผู้อื่นก็มีใจเป็นฉันทนั้น” ๓) มีจิต ประกอบด้วยเมตตา กรุณา ในการแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ๔) ทรงสอนภิกษุให้ประพฤติปฏิบัติชอบ โดยยก พระมหากัสสปเถระขึ้นเป็นแบบอย่าง

๕.๑.๓ วิเคราะห์ธุดงค์ของพระมหากัสสปเถระเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

ในปัจจุบัน จากการวิเคราะห์ปฏิบัติในการถือธุดงค์ของพระมหากัสสปเถระพบว่าสามารถนำมา ประยุกต์ใช้และเป็นแนวทางสำหรับพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันดังนี้ ๑) การถือผ้าบังสกุลเป็นวัตร แม้ ปัจจุบันพระสงฆ์โดยส่วนมากจะใช้จีวรที่ทากทากาถวาย แต่ก็ยังมีพระสงฆ์สายวัดป่าที่ยังถือผ้า บังสกุลอยู่แต่รูปแบบของผ้าบังสกุลในสมัยปัจจุบันกับสมัยพุทธกาลก็ไม่เหมือนกัน แต่ธุดงค์ข้อนี้ก็ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการใช้วัตถุสิ่งของอย่างเห็นคุณค่าได้ แต่โดยทั่วไปแล้วพระสงฆ์ไทยส่วนมาก รับคหบดีจีวร การที่พระสงฆ์ไม่ปฏิบัติใช้ผ้าบังสกุลเป็นวัตร ก็เนื่องมาจากในสมัยปัจจุบันมีการเย็บผ้า จีวรสำหรับพระสงฆ์ถูกทำให้เป็นการค้าขาย โดยมีการทำเป็นอุตสาหกรรมทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลางและ ไปจนถึงขนาดใหญ่ เพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่ต้องการนำผ้าจีวรที่สวยงามสะอาด ประณีตไปถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ที่ตนเคารพนับถือและทำให้พระสงฆ์ง่าย สะดวกต่อการนำใช้ได้โดยไม่

^๗คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เลี้ยงเชิง, วิชา อนุพุทธประวัติ ๘๐ องค์ ฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๓๕), หน้า ๕๕.

ต้องมา “ซักกราบเลือด คราบน้ำเหลือง ลวกน้ำ ตากแดด นั่งเย็บและย้อมสี”^๒ ให้เสียเวลาแต่หาว่าไม่ว่า การที่ทำเช่นนั้นเป็นการเท่ากับไม่สนับสนุนให้พระภิกษุสงฆ์ถือปฏิบัติถูกต้องควัตร และนอกจากนี้ในการ ถวายผ้าจีวรแก่ภิกษุสงฆ์นั้นชอบนิยมนิยมนการถวายให้พระภิกษุสงฆ์รับประเคน “เกิดจากญาติโยมเกิดความ ศรัทธาในพระพุทธศาสนา แต่ขาดความเข้าใจในหลักการใช้สอยผ้าจีวรของพระสงฆ์”^๓ ทำให้คุณสมบัติ ของผ้าจีวรที่ถูกนำมาถวายนั้นขาดคุณสมบัติของผ้าที่จะนำมาทำเป็นผ้าบังสุกุล เพราะผ้าที่จะนำมาเป็น ผ้าบังสุกุลต้องไม่มีการถวายประเคน โดยวิธีที่ถูกต้องให้พระภิกษุชกผ้าบังสุกุลแล้วจึงนำไปใช้ได้ จากที่ กล่าวมาจึงเป็นสาเหตุทำให้พระภิกษุสงฆ์ไม่ปฏิบัติถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร **๒) การถือเทียวบิณฑบาตเป็น วัตร** จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่าการถือธุดงค์ข้อนี้ของพระมหากัสสปเถระสามารถนำมาเป็นแนวทาง และประยุกต์ใช้โดยการเป็นผู้เอาใจใส่ในกิจวัตรของพระสงฆ์ การไม่ทอดทิ้งธุระในการบิณฑบาตเพราะ การบิณฑบาตเป็นการเผยแผ่พุทธศาสนา การบิณฑบาตจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นกรณีกิจ คือกิจที่ พระภิกษุสามเณรพึงกระทำเป็นกิจวัตรประจำวัน เป็นพุทธวงศ์ คือ พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต ต่างก็มี วิถีชีวิตที่อาศัยอาหารบิณฑบาตจากผู้อื่นเลี้ยงชีพ เป็นพุทธกิจคือกิจที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเป็นประจำ ทุกวัน เพื่อโปรดสรรพสัตว์ เป็นการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์สำหรับบรรพชิต และการสมาทานบิณฑบาตเป็น วัตร จัดเป็นธุดงค์ที่ช่วยขัดเกลาจิตใจลดน้อยลง **๓) การอยู่ป่าเป็นวัตร** จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า พระมหากัสสปเถระมีจุดเด่นอยู่ที่การอยู่ป่าเป็นวัตร ทำให้มีผู้เลื่อมใสศรัทธาในการปฏิบัติเป็นจำนวน มาก เพราะการอยู่ป่าดังกล่าวช่วยส่งเสริมความเป็นผู้ขัดเกลาและความมกน้อย ยินดีในเสนาสนะป่า อัน สงบ สงัด เหมาะแก่การปลีกวิเวกนั่นเอง นับได้ว่า การอยู่ป่าของท่านเป็นรูปแบบการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่ง การอยู่ป่าของพระเถระได้สร้างคตินิยมให้สังคมรู้จักอยู่ร่วมกับธรรมชาติ อย่างเป็นมิตรไม่ขัดแย้งกับความเชื่อเดิมของคนบางกลุ่มที่เชื่อว่า ต้นไม้มีชีวิตและมีเทวดาอาศัย เมื่อมี การตัดต้นไม้มาทำการก่อสร้างที่อยู่อาศัย หรืออาคารสาธารณประโยชน์ ย่อมเป็นการเบียดเบียนเทวดา และสิ่งมีชีวิตอื่น เป็นเหตุให้ประชาชน ตีเถียงอีกด้วย ดังนั้น การอยู่ป่าจึงเป็นการรักษาความศรัทธาของ ประชาชนไว้ทางหนึ่ง และอาศัยโทษจากการตัดไม้ทำลายป่า ทำให้พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามตัดพืชพันธุ์ทุกชนิดในป่า ดังนั้น การอยู่ในป่าเป็นวัตรของพระมหากัสสปเถระ จึงเป็นการเผยแผ่ ธรรมอย่างหนึ่ง เนื่องจากป่าไม้เป็นทั้งสถานที่พำนักบำเพ็ญสมณธรรมเทศนาสั่งสอน และทำกิจกรรมต่าง ๆ อีกมากมาย และที่สำคัญการอยู่ป่าของพระเถระนอกจากจะเป็นการเผยแผ่ธรรมยังเป็นการปฏิบัติ ธรรมไปในตัวอีกด้วย พิจารณาจากการที่พุทธเจ้าตรัสรู้กฎสูงสุดของธรรมชาติ ที่เป็นไปอิงอาศัยกันและ

^๒ คณะศิษย์ยานุศิษย์, **อุปลมณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอ็น.พี.สกรีนพริ้น ตัง จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๙๖.

^๓ พุทธศาสนิก, **ธรรมโฆษณ์ ธรรมสังจะปิกณณกะ**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์โดยธรรมทาน มูลนิธิ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๙๓ – ๒๙๔.

กันของสิ่งต่างๆ ที่เรียกว่า ปฏิจจนูปบาท ทำให้การมีชีวิตอยู่ของมนุษย์กับธรรมชาติจะต้องเป็นไปไม่แยกขาดจากกันในทางพระวินัย ได้สนับสนุนเรื่องดังกล่าวไว้หลายสิกขาบท ยกตัวอย่าง สิกขาบทที่ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามก่อไฟผิง ซึ่งการก่อไฟในปัจจุบันกลายเป็นสาเหตุทำให้เกิดไฟไหม้ป่าอย่างร้ายแรง เป็นการทำลายระบบนิเวศของป่าไม้ สิกขาบทบัญญัติดังกล่าวจึงช่วยอนุรักษ์ป่าไม้ และป้องกันการเกิดมลพิษทางอากาศไว้อีกด้วยจะเห็นได้ว่า พระวินัย ๒ ข้อนี้ มีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมโดยตรง ถ้าภิกษุปฏิบัติตาม และนำมาแนะนำให้ประชาชนได้เข้าใจถึงโทษภัยของการตัดไม้ทำลายป่า และการเกิดไฟป่า ก็จะเป็นประโยชน์แก่สังคมโลกโดยแท้ ซึ่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมหากัสสปเถระมีรูปแบบดังกล่าวนี้ ทำให้สังคมในสมัยพุทธกาลมีความสงบและมีวิถีชีวิตที่แนบชิดอยู่กับธรรมชาติ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาปฏิบัติทางการถือธุดงค์ของพระมหากัสสปเถระ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับงานวิจัยนี้สองประเด็น คือ ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้สำหรับบรรพชิตและสำหรับคฤหัสถ์ และข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

สำหรับบรรพชิต

๑) คณะสงฆ์ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคควรที่จะมีการสนับสนุนส่งเสริมให้มีการศึกษาเกี่ยวกับธุดงค์ทั้ง ๑๓ ข้อ โดยการจัดทำหนังสือแล้วจัดส่งให้กับวัดต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธุดงค์อย่างถูกต้อง

๒) คณะสงฆ์ควรที่จะนำหลักการปฏิบัติธุดงค์วัตรไปใช้ให้มากกว่านี้ เพื่อที่จะได้ไม่ติดในอำนาจของกิเลส ลาภ ยศ สรรเสริญและสุข จนเกินไป

สำหรับประชาชน

๑) ประชาชนควรที่จะศึกษาหลักเกี่ยวกับธุดงค์ให้ถูกต้องและเข้าใจเพื่อให้มีความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระสงฆ์อย่างถูกต้องและเหมาะสมจะได้ไม่ทำลายข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ที่กำลังปฏิบัติธุดงค์วัตร

๒) ประชาชนควรที่จะฝึกปฏิบัติธุดงค์วัตรบางข้อที่สามารถปฏิบัติได้ โดยอยู่ภายใต้การดูแลของพระสงฆ์ จะได้รู้และเข้าใจการปฏิบัติธุดงค์วัตรอย่างถูกต้องแล้วนำเอาประสบการณ์ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๕.๒.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

๑) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพระสงฆ์ในประเทศไทยที่ปฏิบัติธุดงค์ข้ออื่นๆ เช่นการอยู่ป่า เข้าเป็นวัตร เป็นต้น

๒)ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการปฏิบัติถูกต้องของภิกษุเถรวาทกับภิกษุมหายานโดยมุ่งศึกษาว่า มหายานมีการสอนและการปฏิบัติที่มีลักษณะใกล้เคียงกับการปฏิบัติถูกต้องเหมือนกับเถรวาทหรือไม่ อย่างไร ถ้ามีการสอนแล้วมีคำสอนไว้อย่างไร